

VERBOND EN DIALOOG – JOODSE LEZING VAN DE TORA

JONATHAN SACKS

Exodus

boek van de bevrijding

DE DERDE
PLAAG:
LUIZEN

SKAN DALON
LON. WERK. W.D. POUWERS

Inhoudsopgave

	Leven met de tijd: de <i>parasja</i>	9
	Exodus: de geboorte van een natie	13
I	Sjemot – <i>Namen</i> Exodus 1:1 • 6:1	31
	Burgerlijke ongehoorzaamheid	33
	Het licht in het hart van de duisternis	37
	Het geloof van een leider	41
	Waar was Mozes bang voor?	46
II	Waëra – <i>Ik ben verschenen</i> Exodus 6:2 • 9:35	53
	De beker van hoop	55
	Het verharde hart	59
	Een handvol stof	64
	De God die handelt in de geschiedenis	68
III	Bo – <i>Kom</i> Exodus 10:1 • 13:16	79
	Hart van de duisternis	81
	Scholing in vrijheid	85
	Het verbond van het lot	90
	Haatgevoelens loslaten	98
IV	Besjalach – <i>Toen liet vertrekken</i> Exodus 13:17 • 17:16	103
	Tijd en sociale verandering	105
	Het splijten van de zee: natuurlijk of bovennatuurlijk?	108
	Vier modellen van leiderschap	114
	Het keerpunt	119
V	Jitro – <i>Jetro</i> Exodus 18:1 • 20:23	127
	Gerechtigheid of vrede?	129
	Een koninkrijk van priesters	133
	Een heilige natie	141
	De berg Sinaï en de geboorte van de vrijheid	149

VI	Misjpatiem – <i>Rechtsregels</i> Exodus 21:1 • 24:18	155
	Een vijand helpen	157
	Tekst en interpretatie: het geval van abortus	163
	God is in het detail	168
	De vreemdeling liefhebben	174
VII	Teroema – <i>Heffingen</i> Exodus 25:1 • 27:19	181
	Een draagbaar huis	183
	Vrijwillige bijdragen	187
	Het huis dat we bouwen voor God	192
	Het maken van een ark	199
VIII	Tetsavee – <i>Draag op</i> Exodus 27:20 • 30:10	207
	Priesters en profeten	209
	In wiens voetstappen treden we als we bidden?	214
	Broederschap: een drama in vijf bedrijven	220
	Maken kleren de man?	225
IX	Ki Tisa – <i>Als je een telling houdt</i> Exodus 30:11 • 34:35	235
	Een halsstarrig volk	237
	De sabbat en het gouden kalf: de crisis van 2008	244
	Joden tellen	250
	Opwekking van boven, opwekking van beneden	255
X	Wajakheel – <i>Riep bijeen</i> Exodus 35:1 • 38:20	261
	De sabbat: de eerste dag of de laatste?	263
	Drie soorten gemeenschap	267
	Een natie opbouwen: oud antwoord, hedendaags probleem	272
	De schoonheid van heiligheid of de heiligheid van schoonheid	278
XI	Pekoedee – <i>Berekening</i> Exodus 38:21 • 40:38	283
	Boven verdenking: integriteit in het publieke leven	285
	God in het centrum	291
	Kampementen en reizen	300
	Exodus: de structuur van het verhaal	307
	Verantwoording bij de vertaling	316
	Over de auteur	319

Een handvol stof

De derde plaag lijkt op alle andere. Het is een ramp, waarbij de natuur zich keert tegen de Egyptenaren die zich tegen de Israëlieten hadden gekeerd. Het verhaal wordt kort en eenvoudig verteld:

Zo gebeurde het. Aäron sloeg met zijn staf op de grond, en meteen zaten er luizen op mens en dier; in heel Egypte veranderde het stof in luizen¹⁶. De magiërs probeerden met hun toverformules ook luizen tevoorschijn te brengen, maar zij slaagden daar niet in. Omdat alle mensen en dieren onder de luizen zaten, zeiden de magiërs tegen de farao: 'Hier moet een god de hand in hebben!' Maar de farao bleef onverzettelijk, hij wilde niet naar Mozes en Aäron luisteren, zoals de HEER gezegd had. (Exodus 8:13-15)

Er zit een verborgen diepte in dit verhaal. Om die te zien moeten we ons richten op een verschijnsel waaraan veel te weinig aandacht is besteed: het gebruik van humor in de Tora. De belangrijkste vorm ervan is satire. Het wordt gebruikt om de pretenties van mensen te ontmaskeren die denken dat ze kunnen wedijveren met God. Waar God om moet lachen is als mensen denken dat ze de hemel kunnen tarten:

De koningen van de aarde komen in verzet,
de wereldmachten spannen samen
tegen de HEER en zijn gezalfde:
'Wij moeten hun juk afwerpen,
ons van hun boeien bevrijden.'
Die in de hemel troont lacht,
de Heer spot met hen. (Psalm 2:2-4)

Een prachtig voorbeeld vinden we in het verhaal over de toren van Babel. De mensen in de vlakte van Sinear besluiten een stad te bouwen met een toren 'die tot in de hemel reikt' (Genesis 11:1-9). Het is het trotseren van de door God gegeven natuurlijke orde ('De hemel is de hemel van de HEER, de aarde heeft Hij aan de mensen gegeven', Psalm 115:16). De Tora vertelt: 'Maar toen daalde de HEER af om te kijken naar de stad en de toren ...' (Genesis 11:5). Beneden op aarde denken de mensen dat hun

16 Noot van de vertaler: De meeste Nederlandse vertalingen spreken over 'muggen', de Naardense Bijbel heeft 'luizen'. Sacks volgt de New King James Version, die het Hebreeuwse *hakkinnam* vertaalt met 'luizen', wat beter lijkt te passen in de context.

toren de hemel kan bereiken. Maar vanuit het perspectief van de hemel is het bouwsel zo minuscuul dat God moet 'afdalén' om het bouwsel te kunnen zien.

Satire is wezenlijk voor het begrip van op zijn minst enkele plagen. De Egyptenaren aanbaden een veelheid van goden die veelal krachten van de natuur symboliseerden. De magiërs meenden dat ze door hun 'geheime kunsten' deze krachten konden beheersen. Magie was in deze tijd van mythen wat techniek is in onze tijd van wetenschap. Een beschaving die gelooft dat ze de goden kan manipuleren, denkt dat ze ook mensen in haar macht heeft. In zo'n cultuur is het begrip vrijheid onbekend.

De Egyptenaren reageren op de eerste twee plagen door die binnen hun eigen referentiekader te plaatsen. Plagen waren voor hen een vorm van magie, geen wonderen. Voor de magiërs van Farao zijn Mozes en Aäron mensen als henzelf die geheime kunsten praktiseren. Daarom imiteren ze de plagen: ze laten zien dat ook zij water in bloed kunnen veranderen en een leger kikkers tevoorschijn kunnen roepen. De ironie ligt dicht aan de oppervlakte. Deze Egyptische magiërs zijn zo vastbesloten om te bewijzen dat ze ook kunnen wat Mozes en Aäron doen, dat ze niet beseffen dat ze de situatie voor de Egyptenaren niet beter maken, maar slechter: nog meer bloed, nog meer kikkers.

Dat brengt ons bij het derde teken: de luizenplaag. Een van de bedoelingen van deze plaag is om een effect te sorteren dat de magiërs niet kunnen nadoen. Ze proberen het, maar ze falen. Meteen komen ze tot de conclusie: 'Dit moet het werk zijn van God!' (8:15).

Hier komen we in de Tora een idee tegen dat verrassend genoeg ook in onze tijd nog aanwezig is in het religieuze denken. We noemen het wel 'de god van de gaten'. Het komt erop neer dat een wonder iets is waarvoor we nog geen wetenschappelijke verklaring hebben gevonden. Wetenschap is natuurlijk, religie is bovennatuurlijk. Een 'handeling van God' is iets wat we rationeel niet kunnen begrijpen. Wat magie (of techniek) niet kan reproduceren moet wel het resultaat zijn van goddelijk ingrijpen. Dat leidt onvermijdelijk tot de conclusie dat religie en wetenschap elkaars tegenpolen zijn. Hoe meer we wetenschappelijk kunnen begrijpen of technisch kunnen beheersen, des te minder behoefte we hebben aan geloof. Als de reikwijdte van de wetenschap zich uitbreidt, wordt de plaats van God steeds kleiner, als bij een verdwijnpunt.

Wat de Tora hiermee wil zeggen is dat dit een heidense en geen joodse manier van denken is. Toen Mozes en Aäron wonderen verrichtten die het bereik van hun eigen magie overschreden gaven de Egyptenaren

toe dat het echte profeten waren. Maar dat is niet waarom wij geloven in Mozes en Aäron. Op dit punt is Maimonides ondubbelzinnig:

Israël geloofde niet in Mozes onze leraar vanwege de tekenen die hij verrichtte. Als geloof wordt gebaseerd op tekenen, ligt het gevaar op de loer dat deze tekenen ook kunnen zijn verricht met behulp van occulte kunsten of toverij. Alle tekenen die Mozes verrichtte in de woestijn, deed hij omdat ze noodzakelijk waren, niet om zijn status als profeet te bevestigen. ... Toen we voedsel nodig hadden, liet hij het manna regenen. Toen de mensen dorstig waren, kliefde hij de rots. Toen Korachs medestanders zijn gezag verwierpen, slokte de aarde hen op. Zo ging het ook bij andere tekenen. Maar wat was dan wel de reden om hem te geloven? De openbaring op de Sinaï, waarbij we met onze eigen ogen zagen en met onze eigen oren hoorden ...¹⁷

De belangrijkste manier om God te ontmoeten is niet het wonder, maar zijn woord – de openbaring – de Tora – de grondwet van het joodse volk als natie onder de soevereiniteit van God. Zeker, God is aanwezig in de gebeurtenissen die we wonderen noemen en die de natuur lijken te tarten. Maar God is ook in de natuur zelf. De wetenschap vervangt hem niet: ze onthult slechts het ontwerp van de natuur, dat daardoor steeds ingewikkelder en wonderlijker wordt. De wetenschap vermindert ons religieus gevoel niet (als we haar op de juiste manier verstaan), maar versterkt het juist. De wetenschap leert ons zien ‘hoe talrijk uw werken [zijn], HEER. Alles hebt U met wijsheid gemaakt, vol van uw schepselen is de aarde’ (Psalm 104:24). Maar God wordt bovenal gevonden in de stem op de Sinaï, die ons leert hoe we een samenleving creëren die het tegendeel is van Egypte, waarin niet een kleine groep velen tot slaaf maakt en vreemdelingen niet worden mishandeld.

Het beste argument tegen de wereld van het oude Egypte was goddelijke humor. De cultische priesters en magiërs die dachten dat ze controle hadden over de zon en de Nijl, kwamen tot de ontdekking dat ze niet eens een luis tevoorschijn konden toveren (de Gemara legt uit dat Egyptische magie niet werkte bij hele kleine dingen¹⁸). Farao's zoals Ramses II demonstreerden hun goddelijke status door monumentale architectuur te laten bouwen: grote tempels, paleizen en piramiden waarvan de im-

¹⁷ *Misjnee Tora*, Hilchot Jesodee HaTora 8:1.

¹⁸ *Sanhedrien* 67b: ‘Rabbi Elazar zei: “Dit bewijst dat een magiër niets kan scheppen dat kleiner is dan een gerstekorrel.”’

mense omvang goddelijke grandeur leek uit te stralen. God drijft de spot met hen door zijn aanwezigheid te onthullen in het kleinste der schepselen. Het is een moment dat herinnert aan regels die T.S. Eliot schreef in *The Waste Land*:

En Ik zal jou iets anders laten zien dan
 Je schaduw die 's ochtends achter je aan stapt
 Of je schaduw die 's avonds op je toe komt;
 Ik laat je vrees zien in een handvol stof.¹⁹

Wat de Egyptische magiërs (en hun hedendaagse opvolgers) niet begrepen is dat macht over de natuur geen doel is in zichzelf, maar een middel tot een *ethisch* doel. Met de luizenplaag bespotten God de magiërs die dachten dat zij beslisten over het lot van de mensen, omdat ze de natuurkrachten beheersten. Maar ze zaten ernaast.

Technologische bekwaamheid heeft mensen er altijd weer toe gebracht te geloven als goden te zijn. Ze wisten de hemel in kaart te brengen, de natuur naar hun hand te zetten en kolossale bouwwerken op te richten. Maar bij dat alles lieten ze een spoor van vernieling achter. Beschavingen kwamen op en verdwenen. En de enige herinnering aan hun pracht en praal waren relieken en ruïnes. Nederigheid is het enige tegengif tegen hoogmoed. Want hoe groot we ook zijn, we zijn maar heel klein in vergelijking met het grote geheel. Dat is wat God de Egyptenaren liet zien in de luizenplaag.

19 T.S. Eliot, *Het barre land*, vert. Paul Claes, Amsterdam (De Bezige Bij) 2007, p. 28-31. Oorspronkelijke tekst: 'And I will show you something different from either / Your shadow at morning striding behind you / Or your shadow at evening rising to meet to you; / I will show you fear in a handful of dust', in: T.S. Eliot, *Collected Poems*, Londen (Faber and Faber) 1963, p. 63.

JONATHAN SACKS

5-DELIGE SERIE

Verbond en dialoog joodse lezing van de Tora



In dit wereldwijde standaardwerk bespreekt rabbijn Jonathan Sacks – wie anders dan hij – de belangrijkste toraverhalen. Hij leest ze door een groothoeklen: hij legt verbanden met de Tora als geheel, met filosofie en wereldgeschiedenis, en met ons persoonlijke leven. Elk hoofdstuk is afzonderlijk te lezen.

Bestel **Exodus**

Voor 29,95 | 320 blz.

BESTEL
EXODUS

Teken in voor set met € 10 korting!

Genesis en **Leviticus**

Tot 1 juni 2020 van € 59,90 voor € 49,90

702 blz. Verschijnt november 2020

TEKEN IN
GENESIS &
LEVITICUS

www.skandalon.nl

SKAN DALON
THE HEBREW UNIVERSITY OF JERUSALEM